

Yrkeslärares bedömningar i gränslandet mellan skola och arbetsliv: Utifrån studier av svensk gymnasial lärlingsutbildning

(VET teachers' assessments in the borderland
between school and work: Based on studies of
Swedish upper secondary apprenticeship education)

Ingrid Berglund

Göteborgs universitet, Sverige (ingrid.berglund@gu.se)

Abstract

Based on their dual professional identities, both as a professional and as a teacher, the VET teachers are well familiar with the working conditions in their vocational field and can therefore integrate these conditions into their teaching so that the students also can comprehend the prevailing working conditions. VET-teachers can thus be regarded as border workers between school and working life.

In Swedish upper secondary vocational education, the VET teachers are responsible for following up, assessing and grading students' vocational knowledge regardless of whether the education is carried out at a workplace or at school. Assessing and grading students' knowledge in vocational subjects is the formal assessment assignment of VET teachers. In parallel VET teachers also make informal assessments based on their knowing of the conditions of work and workplaces that vary between different vocations and workplaces. The article highlights how VET teachers border work is manifested in assessment actions in the case of students' transitions between school and workplaces based on studies of the Swedish upper secondary apprenticeship education.

Keywords: apprenticeship education, Swedish vocational education, boundary work, assessment actions, informal assessment

Inledning

Svensk gymnasial yrkesutbildning har länge varit huvudsakligen skolförlagd med kortare arbetsplatsförlagda perioder. Från mitten av 1990-talet och under 2000-talet kom flera försök att återinföra lärlingsutbildning. Genom en större gymnasiereform som genomfördes 2011 blev lärlingsutbildning ett likvärdigt sätt att genomföra en gymnasial yrkesutbildning. Samma läroplaner och kunskapsmål gäller för lärlingsutbildningen som för den skolförlagda utbildningen, men minst 50 procent av utbildningen ska utföras på arbetsplatser genom så kallat arbetsplatsförlagt lärande.

Oavsett om utbildningen genomförs på en arbetsplats eller i skolan har yrkesläraren ansvaret för att följa upp, bedöma och betygsätta elevers yrkeskunskaper (Skolverket, 2011a). Det visar sig vara ett komplext uppdrag för yrkeslärare som behöver balansera mellan dels skolans krav på att eleverna får en bred och likvärdig utbildning i enlighet med läroplanen och kunskapsmålen och dels arbetsplatsernas varierande och specifika produktion och värdering av yrkeskunskande. Utifrån sina dubbla yrkesidentiteter, både som yrkesperson och som lärare, är yrkeslärare väl förtrogna med arbetslivets villkor inom sitt yrkesområde och kan därför integrera dessa villkor i undervisningen så att eleverna kan formas till att omfatta yrkesvillkoren (Berglund, 2009; Berner, 2010; Köpsén, 2014, 2018; Tsagalidis, 2008). Yrkeslärare kan således betraktas som gränsarbetare mellan skola och arbetsliv (Berner, 2010). Artikeln belyser hur gränsarbetet tar sig uttryck i yrkeslärares bedömningshandlingar vid elevers övergångar mellan skola och arbetsliv utifrån studier av den svenska gymnasiala lärlingsutbildningen (Berglund, Höjlund, Kristmansson & Paul, 2017; Berglund & Lindberg, 2012).

Bakgrund

I den svenska gymnasiala yrkesutbildningen ska skolans styrdokument och betygssystem ligga till grund för innehållet i hela utbildningen även för det innehåll som genomförs på arbetsplatser (Skolverket, 2011a). Samma behörighetskrav, ämnesplaner, examensmål och yrkesexamen gäller oavsett om yrkesutbildningen genomförs i skolan eller på arbetsplatser. En gymnasiereform som trädde ikraft 2011 (Gy2011) innebar att en så kallad gymnasial lärlingsutbildning infördes som en alternativ väg till den i huvudsak skolförlagda svenska yrkesutbildningen. Kravet för benämningen gymnasial lärlingsutbildning är att minst 50 procent av utbildningen ska genomföras på en arbetsplats från det år som lärlingsutbildningen påbörjas, vilket kan ske under det första, andra eller tredje läsåret (Skolverket, 2011b). Trots att lärlingsutbildning vanligtvis förknippas med ett anställningsförhållande så har den svenska gymnasiala lärlingen vanligtvis status som elev¹ (Berglund m.fl., 2017, Olofsson & Wadensjö, 2011).

Studier som genomfördes under en treårig försöksverksamhet inför reformen Gy2011 av gymnasial lärlingsutbildning visade att upp till 80 procent av innehållet i yrkesämneskurserna kom att förläggas på arbetsplatser om lärlingsutbildningen startades i årskurs 1 (Berglund, Höjlund, Kristmansson & Paul, 2014; Berglund m.fl., 2017). När en så stor andel av yrkesämnena ska genomföras på arbetsplatser men följas upp, bedömas och betygsätts av yrkeslärare blir både arbetsplatsens och yrkeslärares förutsättningar centrala för lärlingselevernans villkor och möjligheter att få en utbildning i enlighet med styrdokumentet.

Partssammansatta lärlingsråd inom de olika yrkesprogrammen skulle skapas för att garantera en god kvalitet i lärlingsutbildningen. Råden skulle bland annat ansvara för anskaffningen av lämpliga arbetsplatser och handledare (SFS 2007:1349), men det visade sig att dessa råd inte kom att fungera som avsett (Lemar & Olofsson, 2010). Det saknades också i hög grad arbetsplatser att samverka med i lärlingsutbildningen. Anskaffningen av lämpliga arbetsplatser blev därför en stor utmaning för skolorna och vanligtvis fick yrkeslärarna ta ansvaret för att hitta arbetsplatser utifrån sina egna nätverk för de redan antagna eleverna². I brist på arbetsplatser för alla elever gjorde yrkeslärare sina bedömningar av elevernas förutsättningar att genomföra arbetsplatsförlagd utbildning. Utifrån den bedömningen kunde läraren avgöra vilka elever som skulle få tillgång till de tillgängliga arbetsplatserna. Urvalet blev en viktig uppgift för att upprätthålla goda relationer med arbetsplatserna och för att minimera risken att elever placerades som inte kunde leva upp till arbetsplatsernas krav (Berglund m.fl., 2017).

Ansvaret för uppföljning, bedömning och betygsättning av elevens yrkeskunnande är yrkeslärares även för det innehåll i yrkesämneskurserna som genomförs på arbetsplatser (Skolverket, 2011a). Detta uppföljnings- och bedömningsansvar innebär bland annat att skolan och yrkeslärarna behöver organisera de arbetsplatsförlagda delarna av utbildningen så att eleverna kan utveckla ett yrkeskunnande enligt målen i styrdokumentet. Skolan och yrkeslärarna behöver därför ha kunskap om de samverkande arbetsplatsernas verksamhet och produktion för att kunna avgöra vad de olika arbetsplatserna kan erbjuda i relation till utbildningens innehåll och enskilda elevers uppfattade behov. Ett sådant kartläggnings- och matchningsarbete behöver grundas i en god samverkan mellan skolan, yrkeslärare och arbetsplatsens handledare.

En grundlig dokumentation av innehållet i det arbetsplatsförlagda lärandet anses nödvändig som grund för bedömning och betygsättning enligt yrkesämneskurserna. Detta ställer krav på ändamålsenliga underlag för att kunna dokumentera det yrkeskunnande som eleverna har utvecklat på arbetsplatser utan att läraren har haft möjlighet att närvara. Denna typ av formella bedömningar ställer särskilda krav på lärarens kvalifikationer – eget yrkeskunnande i relation till arbetsplatsens produktion, förmåga att samverka med arbetsplatsernas företrädare för att organisera för utbildningen på arbetsplatsen samt undersöka hur uppföljning och bedömningar kan genomföras på arbetsplatserna. Uppföljningen och

bedömningen av det arbetsplatsförlagda lärandet framstår som ett komplext uppdrag för yrkeslärarna (Berglund m.fl., 2017; Berglund & Lindberg, 2012; Skolverket, 2013; SOU 2011:72).

Studierna av lärlingsutbildningen visade att det också finns en annan typ av bedömningar som utgår från yrkets och arbetsplatsens anspråk. Detta slags bedömningar kan betraktas som informella och riktas oftast mot det som vanligtvis benämns av yrkeslärarna som social kompetens och som varierar mellan yrkesområden men som sällan ges ett specifikt innehåll³. Denna typ av informella bedömningar (Berglund, 2015; Berglund & Lindberg, 2012) betraktas inte som relevanta i det formella bedömningsuppdraget, men framstår som ofrånkomliga i samverkan med arbetsplatserna⁴. Arbetsplatsernas uppfattningar om hur elever ska uppträda kan vara avgörande för elevers tillträde och möjligheter till arbetsplatsförlagt lärande (Berglund m.fl., 2014) och för elevers möjligheter att utveckla yrkeskunskande på arbetsplatserna (Tanggaard, 2007; Tanggaard & Elmholdt, 2008). Formella och informella bedömningar kan betraktas som två parallella och delvis överlappande bedömningspraktiker som möts i yrkesutbildningen. Avsikten är att skolans bedömningsgrunder ska vara utgångspunkt för arbetsplatslärandet, men studierna av den gymnasiala lärlingsutbildningen visar att arbetsplatsernas informella bedömningar i hög grad gör sig gällande.

Yrkeslärares dubbla yrkestillhörigheter, dels som lärare och dels som yrkesutövare (Bernier, 2010; Köpsén, 2014) framstår som viktiga för lärares gränsöverskridande arbete mellan skola och arbetsliv. Nylund och Gudmundson (2017) visar att yrkeslärares bedömning av sin egen identitet kan vara främst som lärare eller främst som yrkesperson. Vilken av dessa identiteter som väger tyngst framstår som betydelsefullt för de bedömningarna som yrkeslärare gör i gränslandet mellan skolans och arbetsplatsens värdering av yrkeskunskande.

Metod och datamaterial

Datamaterialet som ligger till grund för artikeln kommer från flera studier av försöksverksamheten med gymnasial lärlingsutbildning som genomfördes under åren 2009–2013 på uppdrag av Skolverket (Berglund m.fl., 2014, 2017; Berglund & Lindberg, 2012) samt en studie av lärlingsutbildningen efter Gy2011 reformen som genomfördes 2015 (Berglund, Lumsden Wass & Wärvik, 2016). Studierna har alla haft ett pedagogiskt/didaktiskt perspektiv med syfte till att ge underlag för Skolverkets fortsatta arbete med utvecklingen av den gymnasiala lärlingsutbildningen.

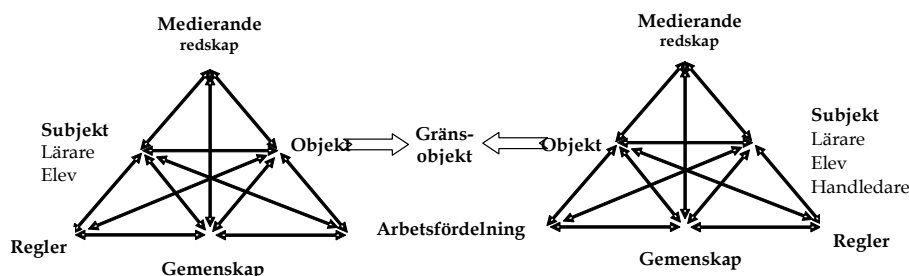
I studierna av försöksverksamheten ingick fyra yrkesprogram: byggprogrammet, elprogrammet, handels- och administrationsprogrammet samt omvårdnadsprogrammet från 23 skolor. I den senare studien av lärlingsutbildningen efter att Gy2011 trätt ikraft fanns 10 yrkesprogram representerade från 15 skolor.

Datamaterialet skapades på ett likartat sätt i alla studier – genom samtal och intervjuer med lärare, elever och handledare samt arbetsplatsbesök där observationer och skuggning av elevers dagliga arbetsuppgifter genomfördes (Czarniawska, 2007). En stor mängd datamaterial producerades, men av särskilt intresse för denna artikel är det datamaterial som handlar om hur lärare resonerar kring placeringen av lärlingselever på arbetsplatser för arbetsplatsförlagd utbildning.

Yrkesutbildning i skola och på arbetsplats – i skilda verksamheter

Den gymnasiala yrkesutbildningen utgörs som framgått av både skolförlagda och arbetsplatsförlagda delar, där lärlingsutbildningen kan ha så mycket som 80 procent av innehållet i yrkesämnena förlagt till arbetsplatser. Trots att en så stor andel av utbildningen genomförs på arbetsplatser är det ändå skolan som har det formella ansvaret över utbildningsinnehållet. I den svenska yrkesutbildningen ska läroplanen, ämnes- och kursplaner vara utgångspunkt för utbildningen oavsett var den genomförs. Arbetsplatsen förutsätts således att utgöra en arena för skolans utbildningsverksamhet med skolans styrdokument som grund för samverkan såväl innehållsligt som organisatoriskt. I analyser av trepartssamtal finner Andersson (2018) att yrkeslärare också betraktar arbetsplatsen som ett utökat klassrum när de diskuterar hur arbetsplatsen kan erbjuda vägar för att uppfylla innehållet i yrkesämnena. I ett verksamhetsteoretiskt perspektiv (Engeström, 2001) kan skolan och arbetslivets verksamheter betraktas som två skilda verksamhetssystem med skilda motiv (och objekt) för skolans respektive arbetsplatsens verksamheter (se figur 1). Utbildning kan betraktas som skolans huvudsakliga motiv medan produktion av varor och tjänster framstår som motiv för arbetsplatsernas verksamheter, med utbildning som en biprodukt (Eraut, 2007; Lindberg, 2003). Pryor och Crossouard (2008) använder Engeströms (1987) modell för första generationens verksamhetssystem som redskap för att analysera lärares och elevers roller och relationer i formativ bedömning utifrån skolan som ett verksamhetssystem (se enbart Skola i figur 1). Den formativa bedömningen ses av Pryor och Crossouard (2008) som identitetsskapande och relationell mellan lärare och elever, där läraren och eleven deltar som subjekt i samma verksamhetssystem. Läraren och studenten intar olika positioner som subjekt och i dessa skiften omförhandlas förhållandet mellan lärarens identiteter och studentens identiteter. Följande tre subjektpositioner analyseras för läraren i en skolverksamhet: *som bedömare*, *som ämnesexpert* och *som lärande*. Då yrkesutbildning genomförs inom och mellan olika slags verksamhetssystem (skola och arbetsplats) tas analysen här vidare till att omfatta yrkeslärares gränsarbete och skilda positioner i relation till både skolans och arbetsplatsens verksamheter med användning av Engeströms modell för tredje generationens verksamhetsteori (se figur

1). Fokus kommer främst att ligga på en analys av lärares position som bedömare i gränslandet mellan skola och arbetsliv.

Figur 1. Den tredje generationens verksamhetsteori består av minst två interagerande verksamhetssystem (Engeström, 2001), som samverkar genom ett (potentiellt) gränsobjekt.

I yrkesutbildningens arbetsplatsförlagda delar finns även en eller flera handledare engagerade och som har en mycket viktig funktion för elevernas möjligheter att utveckla yrkeskunnskap, och då särskilt i lärlingsutbildningen som till stora delar genomförs på arbetsplatser. Pryor och Crossouards (2008) positioner för yrkesutbildningen kan även omfatta handledares olika positioner på arbetsplatsen i likhet med yrkeslärares. Eleven intar också olika positioner som subjekt på arbetsplatsen och i skolan och kan betraktas som en gränsöverskridare som i stor utsträckning lämnas att på egen hand integrera lärande på arbetsplatsen med skolans yrkesämnen (Berglund m.fl., 2017). Sappa och Apprea (2014) visar att yrkeslärare, lärlingselever och arbetsplatshandledare i lärlingsutbildningen också har olika föreställningar om lärande i skola och i arbetsliv, vilket innebär att det finns olika motiv för dessa aktörers deltagande och utformningen av samverkan. Andersson (2018) visar också att det uppstår spänningar mellan att betrakta arbetsplatsens verksamhet som skola eller som arbete, men att trepartssamtalet där eleven, läraren och arbetsplatsens handledare i samtal följer upp lärlingselevens arbetsplatsförlagda lärande kan fungera som ett potentiellt gränsobjekt för att gemensamt skapa en integrerad läroplan för yrkesutbildningen.

Som yrkeskunniga och med erfarenheter från arbetslivet transformerar yrkeslärare arbetslivets förutsättningar i skolans yrkesutbildning och kan enligt Berner (2010) betraktas som gränsarbetare som på olika sätt ger stöd till elever för att de ska klara av yrkeskraven i arbetslivet. Ett sätt är att rekonstruera arbetslivets villkor i skolan vilket kan ta sig olika uttryck och kan innebära att lärarna sätter produktionen före utbildningsmålen (Berglund, 2009; Fjellström 2017). Det kan finnas anledning att anta att prioritering av produktionen är mer framträdande på arbetsplatser där olika former av produktion är verksamhetens objekt.

Yrkeslärares gränsarbete mellan skola och arbetsliv

Gränsarbetet medför att kunna överbrygga olika motsättningar mellan skolans och arbetslivets skilda synsätt och verksamheter i strävan att finna gemensamma intressen för utbildningens genomförande. I samverkan med arbetslivet i yrkesutbildningen, och med ansvaret för anskaffning av arbetsplatser till eleverna, blir yrkesläraren förtrogen med vad de olika arbetsplatserna kan erbjuda för yrkesutbildningen, men också vilka förväntningar arbetsplatserna har för att elever ska ges tillträde till arbetsplatsförlagt lärande (Berglund, m.fl., 2017). Genom yrkeslärares dubbla yrkesidentitet (Köpsén, 2014) kan både arbetsplatsens och skolans verksamheter kännas förtroliga, vilket kan ta sig uttryck i att yrkeslärare behöver balansera mellan skolans utbildningsmål och arbetsplatsens krav och behov. Att yrkesutbildningen kan erbjuda arbetsplatserna lämpliga elever framstår som ett gemensamt intresse mellan skolan och arbetsplatserna. Placeringen av elever på olika arbetsplatser är en situation där yrkesläraren måste ta hänsyn till de olika krav som arbetsplatserna ställer på elever för att ge dem tillträde för arbetsplatsförlagt lärande (Berglund m.fl., 2014, 2016). Fördelningen av arbetsplatser till eleverna sker dels utifrån lärarens kännedom om arbetsplatsernas förhållanden (produktion och handledning) och elevernas varierande förutsättningar – ett komplext matchningsarbete.

Att kunna rekrytera personal för det specifika företagets produktion genom lärlingsutbildningen framstår i studierna av lärlingsutbildningen (Berglund m.fl., 2017) som arbetsplatsernas främsta intresse av att delta i lärlingsutbildningen. Rekrytering till yrkesområdet generellt framträder också som en viktig anledning att ta emot lärlingselever, men även viljan att göra en insats för ungdomars möjlighet att komma ut i arbetslivet anges som en anledning till arbetsplatsernas engagemang (Berglund m.fl., 2014).

Yrkeslärares positioner i gränsarbetet mellan skola och arbetsliv

I det följande analyseras yrkeslärares olika positioner som bedömare och som ämnesexpert utifrån gränsarbetet mellan skola och arbetsliv i gymnasial yrkesutbildning.

Yrkesläraren som bedömare

Yrkeslärares gränsarbete tar sig också olika uttryck i bedömningshandlingar, där det handlar om att balansera i mötet mellan två parallella bedömningssystem – det formella (skolans) och det informella (arbetsplatsens). När yrkeslärare svarar på frågor om bedömning så associerar de vanligen svaren till sitt myndighetsuppdrag som ansvariga för bedömning och betygsättning utifrån skolans bedömningssystem. De informella bedömningarna är inte uppenbara som bedömningar för lärarna, trots att det framkommer att arbetsplatsens bedömningar kan påtalas av lärarna som viktigare. I det sammanhanget kopplas arbetsplatsernas

krav oftast till skolans och lärarens syn på uppdraget att utbilda anställningsbara elever (Berglund & Lindberg 2012, Berglund m.fl., 2016).

Som gränsarbetare har yrkesläraren som framgått två skilda utgångspunkter att ta hänsyn till i bedömningsarbetet, dels i förhållandet till skolans värderingssystem av kunskap, dels till arbetslivets sätt att värdera kunskap. Som gränsarbetare måste läraren balansera mellan dessa värderingssystem, både som skolans företrädare och som yrkeskunnig som under sitt tidigare yrkesutövande har formats in i yrkets förhållningssätt.

I positionen som bedömare använder läraren enligt Pryor och Croussouard (2008) sin kännedom om bedömningskriterierna och i den egenskapen är läraren i en hierarkisk position i förhållande till eleven till skillnad från vid kamratbedömning som sker mellan elever eller arbetskamrater i mer likvärdiga positioner. I relation till yrkeslärarens bedömningsarbete av det arbetsplatsförlagda lärandet måste hänsyn tas till handledarens position då yrkesläraren även ska tillvarata handledarens värdering av elevens yrkeskunnande i den formella bedömningen och i betygsättningen. Både hierarkiska och kamratliga positioner synliggörs mellan yrkesläraren, handledaren och eleven. Som skolans representant har yrkesläraren befogenhet att utifrån yrkesämneskursernas kunskapskrav och betygskriterier bedöma och betygsätta elever, men det är långt ifrån säkert att denna formella auktoritet gör sig gällande på arbetsplatsen. Handledarens position ger denne möjlighet att bedöma eleven utifrån arbetsplatsens och produktionens krav på yrkeskunnande, vilket ofta uttrycks i termer av anställningsbarhet på den specifika arbetsplatsen.

I uppföljnings- och bedömningsarbetet finns en dominerande idé om att en kollegial bedömning av de arbetsplatsförlagda delarna av utbildningen ska genomföras som trepartssamtal där läraren, handledaren och eleven samtalar om bedömningen. Studierna av lärlingsutbildningen visade att sådana trepartssamtal inte förekom så ofta som planerat och att parterna inte var likvärdigt delaktiga. En vanlig synpunkt från lärarna var att handledaren i ett trepartssamtal inte framförde kritiska synpunkter på elevens yrkeskunnande. Det kunde enligt lärarna bero på att handledaren och eleven hade utvecklat en lojalitet som arbetskamrater. Flera yrkeslärare ifrågasatte därför om trepartssamtalet kunde ge en rättvisande bild av lärlingselevernas yrkeskunskaper. Vidare framkom att handledarna i regel inte kände till skolans bedömningspraktik – vad som ska bedömas och hur. Eleverna å sin sida hade svårt att påverka bedömningen och hade oftast en diffus uppfattning av vad som skulle bedömas och vad som låg till grund för bedömningen (Berglund m.fl., 2017; Berglund & Lindberg, 2012).

Yrkesläraren som ämnesexpert

Enligt Pryor och Crossouard (2008) har läraren i skolan en position som ämnesexpert både gällande kunskap om ämnet och hur undervisningen av ämnet kan organiseras och genomföras. Lärararbetet inom lärlingsutbildningen handlade i

stor utsträckning om att organisera för placering av elever på arbetsplatser, att lösa akuta händelser och att följa upp elevernas arbetsplatsförlagda lärande. Arbetsuppgifter som yrkeslärarna inte alltid uppskattade eller var utbildade för. Lagström (2012) synliggör att lärlingslärare har ett läraruppdrag som till stora delar skiljer sig från det de utbildat sig för och att lärarna saknade stöd och förståelse för uppdraget.

För att följa upp, bedöma och betygsätta elevers yrkeskunnande på arbetsplatserna krävs att yrkeslärare är ämnesexperter inom det yrkesområde som gäller för den aktuella yrkesutbildningen. I studierna av lärlingsutbildningen (Berglund m.fl., 2017; Berglund & Lindberg, 2012) framkom att lärlingslärarna långt ifrån alltid hade tillräckliga didaktiska kunskaper, då många av dem varken hade en lärarutbildning eller adekvat yrkeskunnande för det yrke som de skulle bedöma och betygsätta. I de fall där lärlingsläraren saknade adekvat yrkeskunnande inom det aktuella yrket kom lärarens position som ämnesexpert att bli helt underordnad och beroende av handledarens yrkeskunnande.

Yrkesläraren som gränsvakt (gatekeeper) mellan skola och arbetsliv

Med användning av verksamhetsteori (se figur 1) och begreppet gränsarbetare kan ytterligare en position för yrkesläraren synliggöras i gränsarbetet mellan skola och arbetsliv – en position som gränsvakt (gatekeeper) när det gäller att matcha elev mot arbetsplats. Lärarens position som gränsvakt kan analyseras i likhet med positionerna i skolan och på arbetsplatsen. Läraren har som gränsvakt att ta hänsyn både till de behov eleven uppfattas ha, men också till arbetsplatsens villkor för att ta emot eleven. Som ämnesexpert kan gränsarbetet innebära att avgöra vilka arbetsplatser som kan erbjuda de bästa förutsättningarna att utveckla sitt yrkeskunnande för olika lärlingselevers uppfattade behov.

... man får en kunskap om olika arbetsplatser. Var elever med vissa ambitioner kan placeras, genom att man får kunskap om arbetsplatsen. (Yrkeslärare, handels- och administrationsprogrammet)

Samverkan bygger på frivillighet och ingen arbetsplats kan tvingas ta emot en elev som de inte vill acceptera, vilket innebär att lärarens och arbetsplatshandledarens informella bedömningar av elevers förmågor i relation till arbetsplatsens krav synliggörs i denna gränsövergång från skola till arbetsliv. Tillsammans utgör dessa bedömningar ett slags inofficiell godkändgräns för att få tillträde till arbetsplatsen.

I studierna av lärlingsutbildningen framkommer ett flertal exempel som kan kategoriseras till tre typfall där yrkeslärarens informella bedömningar av elevers mognad och individuella förutsättningar att klara det arbetsplatsförlagda lärandet blir avgörande för att få tillträde till en arbetsplats.

Elever som har ordnat en lärlingsplats på egen hand

Flertalet av yrkeslärarna framhåller att den bästa lösningen för placering av elever på lämpliga arbetsplatser är i de fall när eleverna har ordnat arbetsplatsen på egen hand. Det kan röra sig om arbetsplatser som eleven har kontakt med sedan tidigare och som då uppfattas ha ett personligt band till eleven. I dessa fall godkänns både den föreslagna arbetsplatsen och eleven regelmässigt av yrkesläraren för genomförande av det arbetsplatsförlagda lärandet. En sådan lösning innebär även att uppföljningen av elevens utveckling av yrkeskunskunde på arbetsplatsen underlättas genom att arbetsplatsen tar ett stort ansvar för eleven genom den ömsesidiga överenskommelsen mellan eleven och arbetsplatsen. Lärarna berättar att de inte heller behöver prioritera uppföljningen på dessa arbetsplatser till förmån för mer behövande elever i brist på tid för arbetsplatsbesök.

Elever som erbjuds en lärlingsplats av skolan

Det andra typexemplet som gäller för flertalet av lärlingseleverna avser de fall där skolan erbjuder en arbetsplats till eleven, vanligtvis genom yrkeslärares egna nätverk inom yrkesområdet, eller genom att skolan använder befintliga kontakter med arbetsplatserna.

Det optimala hade varit om man hade haft kontakter med företagen innan så man hade vissa platser att erbjuda. Innan lärlingsutbildningen drog igång så hade vi ett möte med de här branscherna, men de vill ju ha ett namn och träffa en elev för att se om det stämmer [om arbetsplatsen vill acceptera eleven som lärling]. (Yrkeslärare, byggprogrammet)

För att få tillgång till erbjudna arbetsplatser har eleverna bedömts som tillräckligt mogna av yrkesläraren för att klara av arbetsplatsens förutsättningar. För att få tillträde kan även en bedömning av eleven från arbetsplatsens handledare bli aktuell – en bedömning som kan ske på olika sätt. En handledare vid ett större måleriföretag berättar att han alltid träffar eleven och den första bedömningen görs utifrån elevens handskakning – om den är fast och beslutsam så ger det ett positivt första intryck, därefter undersöks elevens intresse för yrket. Kortare anställningsintervjuer med elever innan de ges tillgång till utbildning på arbetsplatsen är en annan form för arbetsplatsernas bedömning som är vanlig inom handels- och administrationsprogrammet. Arbetsplatsen kan också ges en prøvotid med rätt att återsända lärlingseleven till skolan om eleven inte sköter sig enligt arbetsplatsens bedömning.

Elever som bedöms som omogna och som kan nekas tillträde till en arbetsplats

Det sista typfallet gäller elever som av yrkesläraren bedöms som alltför omogna för tillträde till en arbetsplats och som av läraren anses behöva ytterligare en tid i skolan för att kunna placeras på en arbetsplats. Dessa elever beskrivs av lärare som elever som inte kommer i tid och inte sköter sig i skolan, liksom elever som

inte visar intresse av utbildningen och yrkesområdet. Hit räknas också elever som är i behov av särskilt stöd och som har det socialt problematiskt.

En del elever behöver ett år på skolan för att få lite mer fast mark under fötterna och förstå vad de handlar om. Man gör dem säkert en otjänst genom att de ska ut och trassla på företagen och må dåligt. ... det blir destruktivt. (Yrkeslärare, byggprogrammet)

Det gäller att rädda eleven. Det är ju trasiga elever. De är inte mogna att sitta på skolbänken och inte att sköta arbetet. Då måste vi hjälpa dem. (Yrkeslärare, handels- och administrationsprogrammet)

Ett vägande skäl till att dessa elever inte ges tillträde till en arbetsplats är att de enligt lärarna skulle kunna riskera att skolan förlorar arbetsplatsen som samarbetspartners.

Även om man väldigt gärna vill värna om dom så spolierar dom ofta praktikplatser för oss. Därför försöker vi få dem redo. Dom måste vara ute minst 50 procent och de eleverna måste ju ut snart för att få sin utbildning. (Yrkeslärare, omvårdningsprogrammet)

Det minsta problemet är att ordna en plats åt en bra elev om man nu ska använda det. När eleverna är nya, en etta, då vet man ju inte. [...] Men du kan ju testa eleven, men om dom inte klarar av en plats, nästa gång man ska ringa ett företag då måste man ju tala om hur eleven är. Tyvärr den här eleven förlorade sin plats för att han försover sig mycket, är oengagerad och då vet man på en gång vad man får för svar. Nej tack säger dom. Och det är ju dom eleverna det är jobbigt med, dels för elevens egen skull och dels för oss att ordna plats åt dom [...] Man försöker ju då matcha. Till rätt företag.

Det finns ju företag som har överseende med såna saker och dom kan ju vara guld värda i ett sånt läge. Att dom kan tolerera att nån försover sig en gång i veckan i princip. (Yrkeslärare, byggprogrammet)

Eleverna kan också ges möjlighet att pröva en arbetsplats, under särskilda omständigheter. Det kan handla om att erbjuda arbetsplatsen en provotid eller att yrkesläraren har kontakt med en handledare som erfarenhetsmässigt bedöms ha god hand med svårplacerade elever. Det kan vara handledare som själva har haft det trassligt i sin ungdom eller som har egna barn med liknande svårigheter.

Man ska vara medveten om vad det kommer för kille och göra ett tappert försök. Det kan behövas i vissa fall att man är hem och hämtar dom för att det ska funka. Alla kanske inte kan ta emot dom [...] Jag är ju själv en sån där strulpelle från början. Det här är min payback tillbaka. (Handledare på byggprogrammet)

Sammanfattande diskussion

Artikeln har belyst yrkeslärares bedömningsarbete i gränslandet mellan skola och arbetsliv med ett särskilt fokus på att lyfta fram de informella bedömningar som görs i gränsövergångar från skola till arbetsliv. Läraren kan i dessa situationer betraktas som en gränsvakt [gatekeeper] i relation till vilka elever som ges tillträde till olika arbetsplatser och som den ansvarige för att matcha elev och

arbetsplats. De krav som ställs för att få tillträde till det arbetsplatsförlagda lärandet som ingår i utbildningen kan betraktas som en inofficiellt upprättad godkändgräns mellan skola och arbetsliv.

I bedömningarna spelar yrkeslärarens dubbla identiteter som yrkesarbetare och som lärare en viktig roll. Genom yrkestillhörigheterna kan yrkesläraren positionera sig på varierande sätt i gränslandet mellan skola och arbetsliv beroende av situationen och den framträdande yrkesidentiteten – som yrkesutövare med prioritering av arbetsplatsens krav eller som lärare där skolans uppdrag sätts främst (Pryor & Crossouard, 2008).

I Engeströms (2001) modell för samverkande verksamhetssystem (se figur 1) kan skolans motiv för verksamheten bedömas vara utbildning och arbetsplatsens motiv produktion. En spänning blir synlig mellan skolans utbildningsuppdrag och de önskemål och krav som arbetsplatserna uttrycker. Yrkeslärare har fått uppdraget att överbrygga denna spänning genom att tillgodose såväl arbetsplatsernas krav på att få tillgång till lämpliga elever som elevernas rätt till en allsidig utbildning enligt skolans styrdokument. Det tar sig uttryck i att lärarna får en position som gränsvakter för att avgöra vilka elever som ska få tillträde till de tillgängliga arbetsplatserna.

I gränslandet mellan skola och arbetsliv kan ett potentiellt gränsobjekt vara matchningen och de villkor för anställningsbarhet, som är såväl implicita som mer uttalade och formella. Enligt Akkerman och Bakker (2011) kan dessa handlingar i gränsövergången mellan skola och arbetsliv betraktas som en särskild gränspraktik (boundary-practice).

Berglund (2009) visar att yrkeslärare inom byggutbildningen fungerar som gränsarbetare mellan byggbranschen och skolans utbildning och att de i utbildningen formar eleverna till det som de uppfattar som yrkets manliga normer och värderingar. Det kan också ses som utbildningens dolda läroplan som reproducerar existerande yrkeskulturer med dess klass- och könsbestämningar (Colley m.fl., 2003). Tanggaard (2006) belyser också hur genus kan bli avgörande för kvinnors möjligheter att få tillträde till en arbetsplats eller till arbetsuppgifter om de bedöms som manliga. Yrkesläraren har en central position som gränsarbetare med sin dubbla identitet som lärare och yrkesperson (Köpsén, 2018; Nylund & Gudmundson, 2017). Vilken av dessa identiteter som betonas kan ha betydelse för lärares bedömningshandlingar som gränsvakt mellan skola och arbetsliv.

Att ha sin yrkesidentitet djupt förankrad i yrkets normer och värderingar kan innebära att lärarna ser som sitt ansvar att bedöma eleverna i relation till arbetsplatsernas villkor, vilket kan få till följd att läraren "filtrerar bort" elever som inte passar in på den specifika arbetsplatsen (Colley m.fl., 2003).

Slutnoter

¹ En lag har införts efter Gy2011 om gymnasial lärlingsanställning (SFS 2014:421).

² Inom vård- och omsorgsområdet fanns det flera exempel på lokala eller regionala organisationer som hade i uppdrag att fördela praktikplatser till olika utbildningsformer som också anskaffade platser för lärlingseleverna. Mot slutet av försöksverksamheten förekom även särskilda lärlingssamordnare med uppgift att rekrytera arbetsplatser.

³ Det kan också betecknas som nyckelkompetenser (Europeiska kommissionen, 2006), eller som nyckelkvalifikationer, ett begrepp som bland andra används av Tsagalidis (2008) för att definiera vilka generella yrkeskunskaper som behövs oavsett yrke. Dessa nyckelkvalifikationer avser: självständighet, planeringsförmåga, förmåga att organisera och lösa problem, förmåga att lära sig lära, samarbete, kundkontakt, kommunikation och initiativförmåga.

⁴ I en enkätstudie av arbetsplatsernas erfarenheter av att ta emot lärlingselever (Berglund m.fl., 2014) gav arbetsplatsernas representanter som svar på frågan om vad de bedömde som viktigt att lära sig inom yrkesområdet mest frekvent följande svar: Att passa tider, att vara intresserad, att kunna grunderna inom yrket och att vara social lyftes fram inom byggprogrammet och elprogrammet. Inom handel betonades kundbemötande, att vara social, att kunna samarbeta och att ha god kundkontakt. Inom vård och omsorg var bemötande, omvårdnad och samarbete viktiga kunskaper som lyftes fram.

Om författaren

Ingrid Berglund är universitetslektor vid Institutionen för pedagogik och specialpedagogik vid Göteborgs universitet. Hennes forskningsintresse finns inom området yrkeskunnande och yrkesdidaktik inom olika yrkesområden i såväl skolförlagt som arbetsplatsförlagt lärande. Bedömning och betygsättning av yrkeskunnande liksom användning av digitala redskap i yrkesutbildning är av särskilt intresse för forskningen. Hon är huvudsakligen verksam inom yrkesläro- utbildningen vid Göteborgs universitet

Referenser

- Andersson, I. (2018). Workplace learning for school-based apprenticeship: Tripartite conversations as a boundary-crossing tool. I S. Choy, G-B. Wärvik & V. Lindberg (Red.). *Integration of Vocational Education and Training experiences* (s. 259–278). Technical and Vocational Education and Training: Issues, Concerns and Prospects 29. Singapore: Springer Nature.
- Akkerman, S.F. & Bakker, A. (2011). Boundary crossing and boundary objects. *Review of Educational Research*, 81(2), 132–169.
- Berglund, I. (2009). *Byggarbetsplatsen som skola – eller skolan som byggarbetsplats? En studie av byggnadsarbetares yrkesutbildning*. Doktorsavhandlingar från institutionen för didaktik och pedagogiskt arbete 4. Stockholm: Stockholms universitet.
- Berglund, I. (2012). Att vara lärling i gymnasial lärlingsutbildning. I I. Henning Loeb & H. Korp (Red.), *Lärare och lärande i yrkesprogram och introduktionsprogram* (s. 167–182). Lund: Studentlitteratur.
- Berglund, I., Höjlund, G., Kristmansson, P. & Paul, E. (2014). *Arbetsgivarnas användning av statsbidraget och erfarenheter av att ta emot lärlingselever*. Stockholm: Institutionen för pedagogik och didaktik, Stockholms universitet.
- Berglund, I., Höjlund, G., Kristmansson, P. & Paul, E. (2017). *Gymnasial lärlingsutbildning ur ett pedagogiskt och didaktiskt perspektiv – med utgångspunkt i försöksverksamheten 2008-2014*. RIPS: Rapporter från Institutionen för pedagogik och specialpedagogik, nr 13. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Berglund, I., Lumsden Wass, K. & Wärvik, G-B. (2016). *Samverkan mellan skolan och det lokala arbetslivet inom gymnasial lärlingsutbildning – organisatoriska och didaktiska modeller*. Institutionen för pedagogik och specialpedagogik, Göteborgs universitet. Intern arbetsrapport. Skolverket.
- Berglund, I. & Lindberg, V. (2012). Assessment of vocational knowing: Experiences from the Swedish pilot project with upper secondary apprenticeship 2008–2011. *Bulletin of Institute of Technology and Vocational Education*, 9, 13–24.
- Berglund, I. & Henning-Loeb, I. (2013). Renaissance or a backward step? Disparities and tensions in two new Swedish pathways in VET. *International Journal of Training Research*, 11(2), 134–149.
- Berner, B. (2010). Crossing boundaries and maintaining differences between school and industry: Forms of boundary-work in Swedish vocational education. *Journal of Education and Work*, 23(1), 27–42
- Colley, H., James, D., Diment, K. & Tedder, M. (2003). Learning as becoming in vocational education and training: Class, gender and the role of vocational habitus. *Journal of Vocational Education & Training*, 55(4), 471–498.
- Czarniawska, B. (2007). *Shadowing: And other techniques for doing fieldwork in modern societies*. Malmö: Liber.

- Engeström, Y. (1987). *Learning by expanding: An activity-theoretical approach to developmental research*. Helsinki: Orienta-Konsultit Oy.
- Engeström, Y. (2001). Expansive learning at work: Toward an activity theoretical reconceptualization. *Journal of Education and Work*, 14(1), 133–156.
- Eraut, M. (2007). Learning from other people in the workplace. *Oxford Review of Education*, 33(4), 403–422.
- Europeiska kommissionen. (2006). *Nyckelkompetenser för livslångt lärande – en europeisk referensram*. Luxemburg: Byrån för Europeiska gemenskapens officiella publikationer.
- Fjellström, M. (2017). *Becoming a construction worker: A study of vocational learning in school and working life*. Doktorsavhandling. Umeå: Umeå universitet.
- Köpsén, S. (2014). How vocational teachers describe their vocational teacher identity. *Journal of Vocational Education & Training*, 66(2), 194–211.
- Köpsén, S. (2018). Yrkeslärares uppdrag mellan skola och arbete. I M. Gustavsson & S. Köpsén (Red.), *Yrkesutbildning – mellan skola och arbetsliv* (s. 45–63). Lund: Studentlitteratur.
- Lagström, A. (2012). *Lärlingslärares – en studie om hur vård- och yrkeslärares uppdrag formas i samband med införandet av gymnasial lärlingsutbildning*. Doktorsavhandling från Institutionen för vård och hälsa vid Sahlgrenska Akademin. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Lindberg, V. (2003). *Yrkesutbildning i omvandling: En studie av lärandepraktiker och kunskapstransformationer*. Doktorsavhandling. Stockholm: Lärarhögskolan i Stockholm, HLS Förlag.
- Nylund, M. & Gudmundson, B. (2017). Lärare eller hantverkare? Om betydelsen av yrkeslärares yrkesidentifikation för vad de värderar som viktig kunskap på Bygg- och anläggningsprogrammet. *Nordic Journal of Vocational Education and Training*, 7(1), 64–87.
- Olofsson, J. & Lemar, S. (2010). Om lärlingsrådets funktioner. Bilaga 4 i Nationella Lärlingskommitténs betänkande *Gymnasial lärlingsutbildning – utbildning för jobb: Erfarenheter efter två års försök med lärlingsutbildning*, SOU 2010:75 (s. 283–324). Stockholm: Fritzes.
- Olofsson, J. & Wadensjö, E. (2011). *Lärlingsutbildning*. Stockholm: SNS Förlag.
- Pryor, J. & Crossouard, B. (2008). A sociocultural theorisation of formative assessment. *Oxford Review of Education*, 34(1), 1–20.
- Sappa, V. & Aprea, C. (2014). Conceptions of connectivity: How Swiss teachers, trainers and apprentices perceive vocational learning and teaching across different learning sites. *Vocations and Learning*, 7(3), 263–287.
- SFS 2007:1349. *Förordning om försöksverksamhet med gymnasial lärlingsutbildning*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SFS 2014:421. *Lag om gymnasial lärlingsanställning*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

- Skolverket. (2011a). *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. (2011b). *Gymnasial lärlingsutbildning och arbetsplatsförlagt lärande. Gymnasieskola 2011*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. (2012). *Gymnasial lärlingsutbildning de tre första åren 2008–2011*. Rapport 373. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. (2013). *Utvecklingen av lärlingsutbildningen*. Rapport 397. Stockholm: Skolverket.
- SOU 2011:72. *Gymnasial lärlingsutbildning – med fokus på kvalitet!* Slutbetänkande av Nationella Lärlingskommittén. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Tanggaard, L. (2006). Situated gendered learning in the workplace. *Journal of Workplace Learning*, 18(4), 220–234.
- Tanggaard, L. (2007). Learning at trade vocational school and learning at work: Boundary crossing in apprentices' everyday life. *Journal of Education and Work*, 20(5), 453–466.
- Tanggaard, L. & Elmholdt, C. (2008). Assessment in practice: An inspiration from apprenticeship. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 52(1), 97–116.
- Tsagalidis, H. (2008). *Därför fick jag bara Godkänt... Bedömning i karaktärsämnen på HR-programmet*. Doktorsavhandlingar från pedagogiska institutionen. Stockholm: Stockholms universitet.